

A REGÉNY VÁLSÁGA

A „DIARIUM“ CÍMŰ FOLYÓIRAT nemrégiben rendszeresen kö-
cikket, melyek a regény mai kérdéseit, helyzetét, válságát igyekez-
tek megvilágítani. Egyéb folyóiratokban és napilapokban is gyakran
jelennek meg olyan cikkek, melyek vagy teljes egészükben, vagy csak egy-
egy félmondat erejéig, mint köztudatban élő, jelenvaló, vitathatatlan kérdést
emlégetik a regény válságát.

A hozzászólók szerint az okok, melyek a válságot érthetővé teszik,
részben műfajiak. Egyesek úgy vélik, hogy az eredetileg eseményes,
realista regényt essaynek, filozófiának vagy politikának beáramlása meg-
zavarta, a regényszerű felépítés helyébe lírai, zenei kompozíció lépett,
elveszett a regény hajdani műfaji tisztasága. Kósa János írta, — éppen a
Magyar Szemlében — hogy mint szorul ki a mai regényből az irodalmi
elem a közművelődési anyag, történelem, technika, orvostudomány vonzó-
ereje révén. A regény hibrid műfaj, — tanítja ez az elmélet — termé-
szetes, hogy túlságos formátlansága, anyagbeli kötetlensége, hajlama arra,
hogy mindent magába öleljen, megássa a sírját. A gyögmód ebben az
esetben az eseményesség, vagy az „ősi tisztaság“ visszaállítása lenne.

Egy másik magyarázat író és olvasó viszonyában keresi a válság okát.
Az író bűne: elszakadt magasabb hivatásától, kiszolgálta a közönség
alantas érdeklődését (divatregény), a kiadó üzleti szempontjait („írás-
tudók árulása“); de elszakadt a közönségtől is, individualista érdeklő-
dését, sajátos hobortjait igyekszik kielégíteni, menekül a világ elől, az
írásnak elsősorban mesterségbeli oldala, vagy magánügy-jellege érdekli,
elefántcsonttomyos finomkodás, szép stílus, vad kísérletek és lélektani
különcködés csapdái tartják fogva („exclusiv regény“). Az olvasó bűne:
leszokott a szellemi értékek tiszteletéről, fogvasztja és nem olvassa a
könyvet, nem akar gondolkodni, a könyv nem élmény neki többé és nem
áhitat, a detektívregény eseménygörgetege, vagy a könnyed regények
buta szentimentalizmusa, olcsó erotikája teljesen kielégíti. De bűnös a
kiadó is, bűnös a könyvkiadás mai rendszere, a szellemileg kényelmes
kor mechanizáló és uniformizáló hajlama: mert a sikerhez és a közönség
alantasabb igényeihez való alkalmazkodásra szoktatják az írókat, a kezdőt
idegenek, a beérkezettet önmaga modorának utánzására kényszerítik.
(Ezt a gondolkört szépirodalmi formában legutóbb Márai Kassai
örjárata foglalta össze.)

Egy másik magyarázat-típus történeti szempontokat kér számon.
Műfaj történetit: a regény az eposzból lett, az eposz lényege a történés
és a regény mégis elfordult a történés ábrázolásától. Viszonytörténetit:
a regény minden korban bizonyos társadalmi osztály szórakozása és kife-
jeződése: a regény válságának oka tehát a mai regényformát hordozó
polgári osztály válsága.

Felmerülnek művészettechnikai és művészetetikai magyarázatok:
az igazi írókat, ki az írásnak tudatos művésze, háttérbe szorították a zse-
niális egykönnyvűek, kik foglalkozásuk érdekességeit pompásan meg tud-

ják mutatni (orvosregény, repülő-regény), háttérbe szorította őket az életrajzregény ipari produkciója, a gyorsan írt, három-négykötetes mammutregények, melyek kiölték az írókból a művészi gondot, alakítást, fegyelmet, a közönségből pedig a kritika és összehasonlítás érzékét. Általában a regényforma túlságosan elhatalmasodott a többi irodalmi műfajjal szemben. A műfajoknak ez a regénnyé való uniformizálódása tagadja és lehetlenné teszi az igazi művészetet, mely minden témához és élményhez sajátzerűen igazodó művészi formát keresne.

Akadnak, luk elsősorban a regény funkcióinak: szórakoztatás, hivatás, vagy szolgálat kérdéseivel vélik magyarázni a regény válságát. Az egyik felfogás szerint a komoly, irodalmi regény ma nem mer szórakoztató lenni, a másik felfogás szerint az új népi és faji törekvések mai tudatos korában az írók még nem vetettek eléggé számot helyzetükkel, nem ismerték fel szociális, faji, esetleg nemzeti kötelességeiket, még mindig „olvasóknak“ írnak, nem „hívóknak“, olvasmányt írnak, nem „nevelő szándékú példát“. Természetesen a közönség sem áll hivatása magaslatán, mert nem olvassa eléggé vezéreit és profétáit.

Vádaknak és szempontoknak ezt a zűrzavarát már ez az összeállítás is rendezni törekszik bizonyos szempontok kiemelésével. Magától értetődik azonban, hogy egységesebb, átfogóbb szempontra volna szükség, ha a regény válságát teljes összetettségében, mind műfaji, mint alkotáspszichológiai, mind történeti, mint funkcionális szempontból többé-kevésbé egységesen akaraók vizsgálni.

Mégis ilyen átfogó szempontnak kínálkozik a regény anyagának előadásában az ábrázolás és értelmezés viszonya.

Műfaji tekintetben az eseményes és a reflexív regény megkülönböztetése, fokozatai nagyjában megfelelnek az ábrázolás vagy értelmezés uralkodó helyzetének, az írói alkat tekintetében is döntő különbséget jelent az ábrázoló, megjelenítő és az értelmező, feltevésekkel dolgozó írói lelküjét különbözősége. Történeti szempontból is használható ez a megkülönböztetés: a regény — a közhit szerint — az eposzból vált ki. Az eposz az élet ábrázolásának és értelmezésének bizonyos sajátos egyensúlyát valósította meg, mikor mítosza, vagyis világértelmezése hitelét veszítette, felszabadult, önállósult belőle az ábrázolás, az értelmezés nélküli, vallásos hitet, felsőbb világregdet figyelembe nem vevő eseményelmondás. A regény formája az eposzszal szemben — a tiszta eseményközlés és profán világábrázolás — nemcsak kritika, hanem az emberi érdeklődés tán alacsonyabbrendű, de természetes igénye. A közlésmód különbsége, hogy előadásra vagy magános olvasásra szánt szöveggel van-e dolgunk, szintén magyarázható ábrázolás és értelmezés viszonyával. A korai regény, mert olvasásra szánták, bensőségebb ábrázolást tesz lehetővé, mint az eposz, s eseménygazdagsága miatt nincs szüksége az eposzt átölő hitrendszerre.

Végignyomozhatnók a regény történetén a kétféle világlátás útját, amint majd az egyik, majd a másik kerül inkább előtérbe korok és szellem-történeti változások ábrázoló vagy értelmező jellege szerint. Természetesen nem akarunk valamiféle váltakozást- vagy hullámelmélet primitív gépiességének hibáiba esni. Nagyjában egyidőben él egymás mellett a majdnem eposzian értelmező idealista lovagregény és az eseményábrázoló, durván realista pikareszk történet, lazarillo mese. De azért a realizmus és idealizmus fogalmai sem mindig fődik az ábrázolást és értelmezést: a Rózsaregény heroikus szimbólumépülete vagy értelmező kísérlete nagyjában idealista ugyan, de a realista Rabelais-ből sem hiányzik az értelmezés szándéka, a bírálat és az utópia. Ábrázolás és értelmezés nem is lehet el egymás nélkül, nincs író, ki oly tárgyilagos ábrázolásra lenne képes, hogy leírása ne is értelmezze egyben tárgyát. A felvilágosodás értelmezési igénye, filozofikus ballasztja vagy a realizmus ábrázolással is értelmezésre törekvő zolai szemve-

délye mutatja, hogy minden korszak bizonyos vegyületet hoz létre a két alaptényezéből és hogy azok sajátos egyensúlya nyilvánvaló, de pontosan ki nem fejezhető kapcsolatban van a szellemtörténeti helyzettel.

Milyen ez az egyensúly? Nehéz lenne pontosan meghatározni. Mindenestre tünékeny és egyszeri. Minden irodalomban van a regénynek néhány „virágkora“ egy-két remekművel és néhány jobb alkotással. A remekmű őrzi az egyensúlyt. Ábrázolás és értelmezés egyensúlya teszi lehetővé a remekművet. De a remekművet és az egyensúlyt néha már írója maga sem tudja megismételni. Bizonyos, nem is mindig irodalmi jellegű változások — melyeket a „világnézet“ modem fogalma kényelmesen foghatna egybe, ha túlságosan politikai értelme nem lenne — vagy az értelmezésből, vagy az ábrázolásból kezdenek többet követnem, az egyensúly megbomlik és ha ismét helyreáll, az már nem az előző egyensúly, nem azonos vele, legföljebb hasonlít rá. Nem lehet azonos vele, hisz — ha más nem történt is — fejlődött az egyik vagy a másik elem kifejezési technikája. Gondoljuk meg, milyen tökéletesedést jelentett az ábrázolásban, a megfigyelés technikájában a naturalizmus és milyen haladást az értelmezés technikájában a pszichoanalízis.

Minden jelentős világnézeti, vagy általánosabb jelentésű szóval, világszemléleti változás megzavar egy bizonyos egyensúlyt. A változások oka koronkint, helyzetenkint különböző, de az ábrázolás és értelmezés helyzetének eltolódása mindig meglátható. Proust művét is egy világszemléleti átalakulás tette lehetővé, ennek egyes összetevő erőit Freudban, Bergsonban meg is nevezhetjük; Proust regényformája aztán az egész modem regényt messze elragadta az eseményábrázolástól a lélek és a lelki tartalmak értelmezése felé. A modem regény két főiránya — hogy Szerb Antal szavával nevezzük Őket: hétköznap és csoda — egyrészt az ábrázolás fejlesztésével, másrészt az értelmezés keresésével igyekezett megtalálni egy újszerű egyensúlyt. A legmagasabb irodalom szempontjából, úgy tetszik, hogy ezt a Proust utáni egyensúlyt még egyetlen regény sem valósította meg. Mátrai László éppen Proust módszerének ezidőszaki legyőzhetetlenségével, kifercülhetetlenségével magyarázta az új irodalom válságát.

Ami két egyensúlyi helyzet között van, az ábrázolás vagy az értelmezés technikájának tökéletesedése, szemléletének elmélyedése az, amit a regény történetének szoktunk nevezni. Az egyik elem iránti fokozott érdeklődés zavarta meg az egyensúlyt, ez a fokozott érdeklődés bizonyos technikai vagy lélektani felfedezések által létrejött világszemléleti változás eredménye. Ahogy a régi világnézet ellenállása és az új túlzott mohósága között kiegyenlítődés áll be, úgy nő hozzá a másik elem technikája is elrugaszkodott társához. Ahogy a pszichoanalízis saját területén elhullatta túlzó hajtásait és „konzolidálódott. % úgy nyugszik meg a regényben az értelmezés területén a pszichoanalízis nyújtotta újság és előrehaladás és az ábrázolás technikájában is úgy kell kifejlődnie a továbbhaladásnak, hogy talán ma, talán holnap — talán másféle tényezők közrejátszásával is — létrejön az az egyensúlyi helyzet, mely egyedül alkalmas a remekművek megteremtésére.

A kultúra mai, sokirányú rétegződésében, mikor egyszerre többféle világnézet és még több világszemlélet él egymás mellett s mikor ennek következtében értékelési készségünk épp a jelennel szemben bizonytalan lett, tán túlzás is remekműveket kérni számon korunktól. De annyi kétségtelen, hogy az utóbbi ötven évben születtek is jelentős értékek a regény területén, s ezeket a velük rokon világlátás hívei bizonyára remekműveknek tartják. Egy-egy partialis világszemlélet szempontjából több regény elérhette már ábrázolás és értelmezés sajátos, alkalmi egyensúlyát, mely bizonyos körülmények között egy vüagnézeti csoportot, osztályt, nemzetet kielégít. Ha az igazi remekművekben egy szellemtörténeti korszak egyensúlya valósult meg s ha azokat valóban a hipotetikus európai vagy világirodalom szellemében tarthattuk remekműveknek, ezekben a művekben, melyeknek értékét csak igen erős világnézeti elfogultság meri tagadni, bizonyos helyzeti, nemzeti egyensúly fejeződik ki. A világszemléleti változások helyi árnyalatait, nemzeti színeződése, késéssel

miatt elképzelhető, hogy a föld egyik pontján egyensúlyt, a másikon teljes válságot találjunk.

Ebből a szempontból a regény válságának kérdése helytelenül fogalmazottnak tetszik. S valójában, ha meggondoljuk, a két háború közt Franciaországban jóformán senki sem beszélt a regény válságáról. A regényelméleti fejtegetések (Gide-é vagy a Proust körüli viták) pedig éppen a regénytechnika új hódításait leltározták. Az angol-amerikai regény válságáról sem sokat hallottunk. Az átlagprodukciónagysága és színvonala ott nem válság jele. A bestsellereket lehet szidni, néha joggal, de az évente magyarra fordított 10–12 bestseller között mindig akad mégis egy-kettő, melynek igen örülhetnénk, ha magyar nyelven lennének írva.

Az az érzésünk, hogy mindazok, kik a regény válságáról beszélnek, alapjában csak a magyar regény válságát látják s azt általánosítják nagyobb méretekre. A regénynek az a természetes válsága pedig, melyet a háború majd valószínűleg eredményez, a nemzeti öntudat és hivatásérzet válságai következtében ma még nem látható, nem mérhető fel, jóformán el sem kezdődött.

Annál jogosabb és igazabb felismerés azonban a magyar regény válságáról beszélni, még ha ezt a kérdést politikai, irodalmi hagyományok és személyi szempontok kényessé is teszik. Helyzetünk sajátossága az oka, hogy a magyar regény válsága eddig inkább csak vád és számonkérés formájában vetődött fel s vádaskodással együttjártó tévedések és elfogultságok kérdéssé teszik a helyes megállapításokat is. Ha a kiváló szociográfus, ki a magyar írók fekete karácsonyáról írt, nem lett volna sikertelen regényíró is, többen hitték volna neki. Ha Veres Péter a több mint száz éve megjelent klasszikus Emily Bronte regényt nem nézte volna bestseller-nek s Rubenset — mert nem volt paraszt — nem minősítette volna eleve érdektelen regényhősnek, irodalmi elméleteit is komolyabban lehetne venni.

A magyar regény válsága — mert ezt a válságot aztán be kell látnunk, hisz tán húsz-huszonöt éve aktuális — a magyar élet válsága. Kolozsvári Grandpierre Emil írt egyszer egy okos és kevésbé méltányolt cikket az írókról és regényhősökről. Ez a tanulmány a regény és a nemzeti életstílus egymáshozkötöttségét bizonygatja. „Miért hiányzik a hazai élet levegője a magyar... írók műveiből?” Azért, mert a határozott nemzeti életstílus hiányzik. Ha valaki a magyar életet úgy írja meg, amint az valójában van, hősei egyensúlytalanok, határozatlanok, lézengők, „alvajárók” lesznek. Amit az életben nem veszünk eléggé észre, az egységes stílus, a határozott nemzeti jellem hiánya, az regényben írói szervezetlenségnek, technikai hibának tetszik. Nincs közös magyar emberideál j hol vagyunk attól a kortól, mikor a Jókai rajzolta magyar úr típusának vonzó, asszimiláló ereje volt!

Hogy a háború után úgy felvirágzott a történeti regény, az mindennél jobban igazolja ezt. Nem volt egységes világnézet, nem volt egységes életstílus, de ott volt a múlt, hogy az író egy elképzelt egységes világnézet, mesterségesen alkotott egységes életstílus levegőjében megeleveníthesse hőseit. A jelenhez nem nyúlhatott, ott olvasóközönségének legalább fele másképp gondolkozott volna a magyar életről, a magyar feladatokról és elvette volna művét. A múltat, ha nagyjában megfelelt annak a nemességnek és emelkedettségnek, amit a múlttól elvárunk, a múltat jobban elhitték neki. Mindig akadtak ugyan, akik tiltakoztak „nagyjaink megtiprásáért”, de a múlt szemlélete mégsem keltett igazi szenvedélyeket és a múlt bemutatása nem is tárta fel olyan világosan az író látásmódjának tökéletlenségeit, egyoldalúságát, mintha a moderm élethez nyúlt volna. Aki benne élt a moderm magyar életben, pontosan tudta, hogy egy új regény minő előfeltevésekkel indul az élet ábrázolására, szükségképp milyen világmagyarázatot ad, kinek fog tetszeni és kik fordulnak ellene. Látta, hogy az egész magyar világot magyar

regény nem foghatja egybe, az egész magyar életet író nem tudja és nem meri ábrázolni. A magyar regényíró minduntalan kénytelen túllépni tárgyán, kénytelen regényben is magával foglalkozni, mert a világot ábrázolni és értelmezni nincs módjában az egész magyar közönség által elismert hit- és értékrendszer szerint. A magyar szellemi élet szétziláltsága, a nemzeti öntudat zavarai, a nemzeti hivatástudat kihagyásai, valamiféle „közgondolkodás“ és nagyjában hasonló világszemlélet hiánya, — bármennyire nagy szavak is ezek — mégis csak ezek voltak az okai, hogy az igazi magyar nagyregény nem jött el s hogy legjobb alkotásaink történeti tárgyúak.

Mindennek bevállása után paradoxnak tűnhet, hogy a magyar regény újjászületését mégsem azoktól és azok hite szerint várjuk, akik ma legtürelmetlenebbül hirdetik, hogy új és egységes magyar világnézetet akarnak alkotni s hogy erre egyedül ők jogosultak. A politika aligha segít a magyar regényen. A legkomolyabb szándékú magyar regénykísérletek eddig is gyakran buktak el az értelmezés és elfogultság túlsúlyán. A Szabó Dezső-féle regény, melyet Kolozsvári találóan nevez szőregénynek, — éppen, mert tudja, hogy ellenzői is lesznek, a minden áron való meggyőzésnek, az ellenvélemény ledorongolásának minden vezércikkiszólamát felvonultatja. Pedig a regény inkább élményközlés, mint programbeszéd. A politika mai kérdései — szociális felelősség, faji eszme, közösség — regénybe átkerülve egyelőre megint csak a harcos meggyőzés értelmező ballasztját hurcolná magával. Közösség és faji eszme ma még nem eléggé érett, nem eléggé közösség-élmény ahhoz, hogy jó regény anyagává lehessen. A pszichoanalízis is magával hozott bizonyos lélektani, értelmezésbeli túlzást, — ha ez az értelmezés merőben más jellegű is — de az európai félmultban értékes regényt mégis csak az alkotott, aki ismerte a pszichoanalízis vívmányait s tudta, mennyi olvasható fel abból irodalmi gyakorlattá, pontosan annyira engedte hát be művébe, hogy az újszerű értelmezési többlet még egyensúlyban maradjon saját ábrázolási technikájával. Közösségi célokat, szociális kérdéseket is lehet regénybe építeni, — korunknak tán ez lesz a sajátos regénytárgya, mint a félmultnak a lélektan és a tudatalatti — de a közösségi regény csak akkor lesz jó regény, még szociális jószándéka is csak akkor lesz értékes, ha az újszerű kérdések megfelelő regénytechnikával, újszerű, fejlett ábrázolókészséggel és művészi tudással fejeződnek ki.

A közeljövő regényirodalmá valószínűleg alkalmazkodni igyekszik majd a szociális és közösségi kívánalmakhoz. (Meglépő, hogy akik ezt követelik tőle, mennyire nem vették észre Maxence van der Meersch e tekintetben igen érdekes kísérletét.) De a sietős és erőszakolt alkalmazkodásból csak értelmetlen monstrumok szülehetnek, mint amilyeneket a pszichoanalízis első irodalmi eltúlzói teremtettek. Amíg a szociális és közösségi törekvések a világlátás és értelmezés tekintetében egységes közfelfogást nem teremtettek, míg faji és közösségi élet az íróknak csak programja, de nem élménye, míg e kérdésekből politikusok és dilettánsok, vagyis „nem írók“ írnak regényeket, jó regény aligha íródhat.

Az igazi magyar nagyregényt attól az időtől várjuk, mikor a szociális tendenciák és a közösségi eszme világa „konszolidálódik“, azaz általában akkor, mikor az ábrázolás technikája, eszközei, mélysége megint hozzájönnek az értelmezéséhez. Azok a megszállottak és próféták pedig, akik a költők megszállottságát vitték át a politikába állandó izgatott érzékenység, sértődékenység és pátoz formájából s akik polgárinak bélyegzik és nem egyszer rosszhiszeműen piszkolják a nem szociálisan értelmező, nem paraszti témákat író, a közösségi és faji szándékot fönnen nem lobogtató írót, nem igen írhatnak jó regényt, bármennyi „hívót“ is nevelhetnek maguknak „olvasóik“ közül, mert értelmező dühükhöz és harcos elfogultságukhoz

nem párosul és nem is párosulhat az ábrázolás ugyanolyan hevű tehetsége. Amikorra pedig az új nagyregény, vagyis értelmezés és ábrázolás új egyensúlya megszületik, a világirodalom minden nagyregényéről — s tán néhány ma szorgosan elítélt íróról is — megírják már az új szemlélet írói, hogy mennyiben voltak előfutárai és előkészítői az új közösségi és szociális irodalomnak.

LOVASS GYULA

¹ Anthologie de la poésie française, Paris, 1941. Stock-kiadás.

² Définitions de la France, Paris, 1941. Stock-kiadás.

³ La France et la civilisation contemporaine, Paris, 1941. Flammarion-kiadás.